

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO

Białystok, dnia 30 stycznia 2026 r.

Poz. 476

UCHWAŁA NR XIX/103/26 RADY GMINY CZEREMCHA

z dnia 29 stycznia 2026 r.

w sprawie przyjęcia „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami na lata 2026-2029 dla Gminy Czeremcha”

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2025 r. poz. 1153; zm. poz. 1436) w związku z art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r. poz. 1292; zm. poz. 1907; z 2025 r. poz. 537, poz. 1168, poz. 1673), Rada Gminy Czeremcha uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się „Gminny Program Opieki nad Zabytkami na lata 2026 – 2029 dla Gminy Czeremcha”, zaopiniowany pozytywnie przez Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, w brzmieniu określonym w załączniku do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Czeremcha.

§ 3. Uchwała podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Podlaskiego.

§ 4. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia.

Przewodniczący Rady
Mikołaj Wasiluk

Załącznik do uchwały nr XIX/103/26

Rady Gminy Czeremcha

z dnia 29 stycznia 2026 r.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI NA LATA 2026-2029 DLA GMINY CZEREMCHA

Zaopiniował:
Podlaski Wojewódzki Konserwator
Zabytków
w Białymstoku
Pismo znak: R.5120.7.2025.EŻ
z dnia: 23.12.2025 r.

Opracował:
Wójt Gminy Czeremcha

Czeremcha 2026r.

SPIS TREŚCI

1. WSTĘP	3
2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	3
3. PRZEDMIOT OCHRONY PRAWNEJ	10
4. FORMY OCHRONY PRAWNEJ ZABYTKÓW	10
5. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE I WEWNĘTRZNE OCHRONY ZASOBÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	12
6. ZASOBY DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY	18
7. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY - ANALIZA SWOT	27
8. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	29
9. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	31
10. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI ...	31
11. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	32

1. WSTĘP

Cel opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami dla gminy Czeremcha.

Podstawowym, ogólnie pojętym założeniem niniejszego „Programu opieki nad zabytkami dla Gminy Czeremcha na lata 2026 – 2029” jest ukierunkowanie polityki Samorządu Gminnego, służącej podejmowaniu planowanych działań dotyczących finansowania, inicjowania, wspierania oraz koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego. Jest to uzupełniający dokument w stosunku do innych aktów planowania gminnego. Zadaniem Programu jest także organizacja działań edukacyjnych i wychowawczych wobec miejscowej społeczności. Dla realizacji powyższego założenia niezbędna jest realizacja szczegółowych celów określonych m.in. w art. 87 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, do których należą:

- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami;
- zapoznanie z zasobami dziedzictwa kulturowego, historią i zabytkami Gminy, w tym także rozróżnienie obiektów wpisanych do rejestru zabytków województwa i figurujących w ewidencji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków;
- wspieranie działań zmierzających do pozyskania środków finansowych na opiekę nad zabytkami.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej

Ochrona zabytków, dawnych materialnych i niematerialnych dóbr kultury jest obowiązkiem konstytucyjnym Państwa. w myśl art. 5 Konstytucji RP „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego (...). Istotnym elementem tego dziedzictwa są zabytki, które w swych niematerialnych wartościach są dobrem wspólnym. Art. 82 Konstytucji wskazuje, iż „obowiązkiem Obywatela (...) jest troska o dobro wspólne”, z kolei art. 6 Konstytucji stanowi, że „...Rzeczpospolita Polska, stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury (...)”.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r., poz. 1292 z późn. zm.).

Obowiązująca ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wprowadziła pojęcia ochrony i opieki nad zabytkami. Zgodnie z art. 3, użyte w ustawie określenia oznaczają:

- 1) zabytek – nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
- 2) zabytek nieruchomy – nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt. 1;
- 3) zabytek ruchomy – rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt. 1;

- 4) zabytek archeologiczny – zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;
- 5) instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami – instytucję kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;
- 6) prace konserwatorskie – działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;
- 7) prace restauratorskie – działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części oraz dokumentowanie tych działań;
- 8) roboty budowlane – roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;
- 9) badania konserwatorskie – działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;
- 10) badania architektoniczne – działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;
- 11) badania archeologiczne – działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;
- 12) historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny – przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;
- 13) historyczny zespół budowlany – powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;
- 14) krajobraz kulturowy - postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka;
- 15) otoczenie – teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Zgodnie z art. 89 organami ochrony zabytków są:

- 1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
- 2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

W art. 4 zapisano, iż ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

1. zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
2. zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
3. udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
4. przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
5. kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
6. uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Art. 5 wskazuje, iż opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

1. naukowego badania i dokumentowania zabytku;
2. prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
3. zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
4. korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
5. popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Ustawa definiuje obowiązki oraz kompetencje samorządu terytorialnego w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Szczegółowo określone obowiązki samorządu w stosunku do obiektów zabytkowych objętych ochroną, których samorząd jest właścicielem lub posiadaczem zawarte są w następujących artykułach: 5, 25, 26, 28, 30, 31, 36, 71, 72.

Na mocy art. 21 ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy. Art. 22 ust. 4 stwierdza, iż „Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy”. W ust. 5 tego artykułu zapisano, iż w gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Jak wspomniano art. 87 ustawy określa obowiązek samorządu, dotyczący sporządzania i uchwalania gminnego programu opieki nad zabytkami:

- program winien być opracowany na okres 4 lat,
- program służy celom określonym w Ustawie,
- program przyjmuje rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków,
- program ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym,
- z realizacji programu władze gminy sporządzają co 2 lata sprawozdanie, które przedstawiane jest radzie gminy, a następnie przekazane Generalnemu Konserwatorów Zabytków i właściwemu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków.

Artykuły 18 i 19 nakazują samorządom uwzględnianie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, strategii rozwoju ponadlokalnego, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Dodatkowo należy wskazać odniesienia do zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego, zawarte w następujących aktach prawnych:

Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2025 r. poz. 1153 z późn. zm.). art. 7 ust. 1 pkt. 9:

„Zaspakajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy: 9) kultury w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.”

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2024 r. poz. 1130 z późn. zm.).

Na mocy ustawy w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się m.in.: wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (art. 1. ust. 2,

pkt 4). Ustawa określa, iż ustalenia planu ogólnego określa się, uwzględniając uwarunkowania rozwoju przestrzennego gminy, w szczególności:

- zabytki objęte formami ochrony, o których mowa w ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, lub ujęte w wojewódzkiej lub gminnej ewidencji zabytków oraz dobra kultury współczesnej (art. 13b, pkt 3, lit. j).

W planie miejscowym będącym aktem planowania przestrzennego ustawa nakazuje obecność następujących elementów:

- obowiązkowe określenie zasad ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu (art. 15, ust. 2, pkt 3),
- obowiązkowe określenie zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych, oraz dóbr kultury współczesnej (art. 15, ust. 2, pkt 4),
- określa się, w zależności od potrzeb, granice pomników zagłady oraz ich stref ochronnych, a także ograniczenia dotyczące prowadzenia na ich terenie działalności gospodarczej, określone w ustawie z dnia 7 maja 1999 r. o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady (art. 15, ust. 3, pkt 6).

Wymagania w zakresie ochrony zabytków uwzględnia się również na szczeblach wojewódzkim i krajowym planowania przestrzennego. Projekt zarówno planu miejscowego, jak i planu województwa wymaga uzgodnienia z właściwym wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Art. 51. ust. 1. wskazuje, że w sprawach ustalenia lokalizacji inwestycji celu publicznego decyzje wydają w odniesieniu do:

- 1) inwestycji celu publicznego o znaczeniu krajowym i wojewódzkim - wójt, burmistrz albo prezydent miasta w uzgodnieniu z marszałkiem województwa;
- 2) inwestycji celu publicznego o znaczeniu powiatowym i gminnym - wójt, burmistrz albo prezydent miasta;
- 3) inwestycji celu publicznego na terenach zamkniętych - wojewoda.

Zgodnie z art. 53 ust. 4 pkt 2 powyższe decyzje wydaje się po uzgodnieniu z: wojewódzkim konserwatorem zabytków - w odniesieniu do obszarów i obiektów objętych formami ochrony zabytków, o których mowa w art. 7 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków.

Art. 64. ust. 1. wskazuje, że przepisy art. 51 ust. 3, art. 52, art. 53 ust. 3-5a i 5d, art. 54, art. 55 i art. 56 (wszystkie związane z zasadami lokalizacji inwestycji celu publicznego) stosuje się odpowiednio do decyzji o warunkach zabudowy.

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (Dz. U. z 2025 r. poz. 418 z późn. zm.).

W myśl tej ustawy jej przepisy nie naruszają przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego (art. 2, ust. 2, pkt. 3).

W art. 5, ust. 1 pkt 7 oraz ust. 2 ustawa stwierdza, iż obiekt budowlany należy użytkować w sposób zgodny z jego przeznaczeniem i wymaganiami ochrony środowiska oraz nakazuje projektowanie i budowanie obiektów budowlanych i związanych z nim urządzeń zapewniające ochronę obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów objętych ochroną konserwatorską.

W przypadku pozytywnej opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków w odniesieniu do obiektów budowlanych wpisanych do rejestru zabytków oraz innych obiektów budowlanych usytuowanych na obszarach objętych ochroną konserwatorską możliwe jest złożenie wniosku do właściwego ministra o zgodę na odstępianie od obowiązujących przepisów techniczno-budowlanych, o których mowa w art. 7 ustawy (art. 9, ust. 3, pkt 4).

Prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania pozwolenia na prowadzenie tych robót, wydanego przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 39, ust. 1).

Pozwolenie na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydane po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków działającego w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków (art. 39, ust. 2).

Wg art. 39 ust. 3 w stosunku do w stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje organ administracji architektoniczno-budowlanej w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Zgodnie z art. 32 ust. 1 pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego może być wydane po uprzednim:

- 1) przeprowadzeniu oceny oddziaływania przedsięwzięcia na środowisko albo oceny oddziaływania przedsięwzięcia na obszar Natura 2000, jeżeli jest ona wymagana przepisami ustawy z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko,
- 2) uzyskaniu przez inwestora, wymaganych przepisami szczególnymi, pozwoleń, uzgodnień lub opinii innych organów,) wyrażeniu zgody przez ministra właściwego do spraw energii – w przypadku budowy lub rozbiórki gazociągu przesyłowego, linii przesyłowej elektroenergetycznej albo rurociągu dalekosiężnego ropy naftowej lub produktów naftowych, a także gazociągu, linii elektroenergetycznej albo rurociągu ropy naftowej lub produktów naftowych dochodzących do granicy Rzeczypospolitej Polskiej.

Katalog działań budowlanych, w stosunku do których niewymagane jest pozwolenie na budowę, a które podlegają zgłoszeniu organowi budowlanemu określają kolejno art. 29, 30, 31 ustawy Prawo Budowlane. W stosunku do zamierzeń, które wymagają jedynie zgłoszenia zgodnie z art. 30 ust. 7 ustawy właściwy organ może nałożyć w drodze decyzji obowiązek uzyskania pozwolenia na wykonanie określonego obiektu lub robót budowlanych objętych obowiązkiem zgłoszenia, jeżeli ich realizacja może naruszać ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub spowodować m.in. pogorszenie stanu środowiska lub stanu zachowania zabytków.

Art. 29 ust. 7 stwierdza, że roboty budowlane, o których mowa w ust. 1–4, wykonywane:

- 1) przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków – wymagają decyzji o pozwoleniu na budowę,
  - 2) na obszarze wpisanym do rejestru zabytków – wymagają dokonania zgłoszenia
- przy czym do wniosku o decyzję o pozwoleniu na budowę oraz zgłoszenia należy dołączyć pozwolenie właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków wydane na podstawie przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (Dz. U. z 2015 r. poz. 774, 1668).

Zgodnie z zapisami art. 7 tej ustawy wprowadzone zostaje pojęcia audytu krajobrazowego. Identyfikuje on krajobrazy występujące na całym obszarze województwa, określa ich cechy charakterystyczne oraz dokonuje oceny ich wartości.

Art. 8 ustawy wskazuje zmiany w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r.

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz. U. z 2025 r. poz. 1338).

Określa ona, iż wśród zadań publicznych znajdują się działania m.in. w zakresie kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego (art. 4, ust. 1, pkt 16). Regulacje z tym związane zawarte są w art. 19b, który określa prawa i obowiązki mieszkańców w zakresie realizacji wybranych przez nich działań, zarówno w ramach inicjatyw lokalnych, jak i za pośrednictwem organizacji pozarządowych lub innych podmiotów wymienionych w art. 3 ust. 3 ustawy. Artykuł 19d precyzuje, iż jednostka samorządu terytorialnego zawiera na czas określony umowę o wykonanie inicjatywy lokalnej z wnioskodawcą.

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2025 r. poz. 647 z późn. zm.).

Zgodnie z zapisami art. 71 ust. 3 tej ustawy przeznaczenie i sposób zagospodarowania terenu powinny w jak największym stopniu zapewniać zachowanie jego walorów krajobrazowych. Dotyczy to także krajobrazu kulturowego.

Art. 101 ust. 1 określa, iż ochrona powierzchni ziemi polega m. in. na zachowaniu funkcji kulturowych, z uwzględnieniem zbioru dziedzictwa archeologicznego.

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2024 r. poz. 1478 z późn. zm.).

Jednym z celów ochrony przyrody jest ochrona walorów krajobrazowych, zieleni w miastach i wsiach oraz zadrzewień (art. 2, ust. 2, pkt 5). Jako jedną z form ochrony przyrody w tym jej immanentnego składnika, jakim jest krajobraz ustawa ta przyjmuje w art. 6, ust. 1, pkt 3 park krajobrazowy. Zgodnie z art. 16, ust. 1 park krajobrazowy obejmuje obszar chroniony ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe w celu zachowania, popularyzacji tych wartości w warunkach zrównoważonego rozwoju. Zarówno utworzenie parku krajobrazowego, jak i nadanie mu statutu należą do prerogatyw sejmiku wojewódzkiego (art. 16, ust. 3, ust. 5).

Art. 83a wskazuje, że zezwolenie na usunięcia drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków wydaje wojewódzki konserwator zabytków.

Zasady naliczania opłat za usunięcie drzew i krzewów przedstawiono w art. 84-87 ustawy i zgodnie z art. 84 ust. 8 decyzję w tych sprawach podejmuje właściwy organ do wydania zezwolenia (w tym także konserwator zabytków).

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2024 r. poz. 1145 z późn. zm.).

W świetle art. 6 pkt 5 jednym z celów publicznych tej ustawy jest opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Art. 13, ust. 4 jasno określa, że sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, a także wnoszenie tych nieruchomości, jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek, wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków. Art. 13 ust. 5 stwierdza, że sprzedaż, zamiana, darowizna lub dzierżawa nieruchomości stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, będących cmentarzami ujętymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek wymagają pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Cenę nieruchomości lub jej części (wyznaczonej zgodnie z art. 67) wpisanej do rejestru zabytków obniża się o 50% (zgodnie z art. 68 ust. 3). Właściwy organ może, za zgodą odpowiednio wojewody albo rady lub sejmiku, podwyższyć lub obniżyć tę bonifikatę. Identyczny zapis stosuje się w przypadku opłaty z tytułu użytkowania wieczystego, jeżeli nieruchomość gruntowa została wpisana do rejestru zabytków (art. 73, ust. 4) oraz w przypadku opłaty z tytułu trwałego zarządu (art. 84, ust. 4).

Zgodnie z art. 96 ust. 1. podziału nieruchomości dokonuje się na podstawie decyzji wójta, burmistrza albo prezydenta miasta zatwierdzającej podział, z uwzględnieniem ust. 1a, stwierdzającego, że odniesieniu do nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków decyzję, o której mowa w ust. 1, wydaje się po uzyskaniu pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podział tej nieruchomości.

Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych (Dz. U. z 2025 r. poz. 707).

Na podstawie art. 7, ust. 1, pkt 6 ustawa zwalnia od podatku od nieruchomości: grunty i budynki wpisane indywidualnie do rejestru zabytków, pod warunkiem ich utrzymania i konserwacji, zgodnie z przepisami o ochronie zabytków, z wyjątkiem części zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej.

Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2024 r. poz. 87 z późn. zm.).

Według zapisów tej ustawy zarówno państwo (art. 1 ust. 2) jak i organy jednostek samorządu terytorialnego (art. 1 ust. 4) sprawują mecenat nad działalnością kulturalną polegający m.in. na wspieraniu i promocji opieki nad zabytkami.

Do powyższych ustaw należy dołączyć akty prawne, które w całej swojej treści odnoszą się do zakresu ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego. Są to:

- ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2022 r. poz. 385),
- ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2022 r. poz. 2393),
- ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. z 2020 r. poz. 164 z późn. zm.),

- ustawa z dnia 7 maja 1999 r. o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady (Dz. U. z 2015 r. poz. 2120).

Ostatni element to akty wykonawcze do ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Są to:

- Rozporządzenie MKiDN z dnia 10 września 2019 (Dz. U. z 2019 poz. 1886), zmieniające rozporządzenie z dnia 26 maja 2011 (Dz. U. z 2011 poz. 661) w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. W oparciu o art. 24 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami rozporządzenie określa sposób prowadzenia powyższych rejestrów i wykazów;
- Rozporządzenie MKiDN z dnia 2 sierpnia 2019 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 81);
- Rozporządzenie MKiDN z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2017 r. poz. 1674);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 lipca 2019 r. w sprawie wzorów dokumentów oceny wskazującej czas powstania zabytku, wyceny zabytku oraz potwierdzenia wwozu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 2019 poz. 1470);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 21 maja 2018 r. w sprawie wymagań, jakim powinna odpowiadać ochrona przechowywanego i przewożonego zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa (Dz. U. z 2018 poz. 1134);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 4 grudnia 2017 r. w sprawie ksiąg ewidencyjnych prowadzonych przez podmioty gospodarcze wyspecjalizowane w zakresie obrotu zabytkami na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2017 poz. 2249);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 12 lipca 2017 r. w sprawie sposobu ustalania wysokości i rozliczania dotacji celowej na wyposażenie w zabezpieczenia techniczne pomieszczenia, w którym będzie przechowywany zabytek wpisany na Listę Skarbów Dziedzictwa (Dz. U. z 2017 poz. 1384);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 kwietnia 2017 r. w sprawie Listy Skarbów Dziedzictwa (Dz. U. z 2017 poz. 928);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 sierpnia 2015 r. w sprawie krajowego rejestru utraconych dóbr kultury (Dz. U. z 2015 poz. 1275);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (Dz. U. z 2014 poz. 110);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz. U. z 2011 nr 89 poz. 510);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 nr 212 poz. 2153);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz. U. z 2004 nr 124 poz. 1304 ze zm.);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków (Dz. U. z 2004 nr 75 poz. 706);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz. U. z 2004 nr 71 poz. 650);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. z 2004 nr 30 poz. 259).

3. PRZEDMIOT OCHRONY PRAWNEJ

Przywołana na wstępie ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami stanowi podstawę prawną ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce i wprowadza w tej materii szereg fundamentalnych definicji i pojęć. W myśl ustawy zabytek jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zgodnie z ustawą opiece podlegają – bez względu na stan zachowania – zabytki pogrupowane w trzech kategoriach:

Zabytki nieruchome będące w szczególności:

- krajobrazami kulturowymi,
- układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- dziełami architektury i budownictwa,
- dziełami budownictwa obronnego,
- obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- cmentarzami,
- parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Zabytki ruchome będące w szczególności:

- dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami, wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2022 r. poz. 2393)
- instrumentami muzycznymi, wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Zabytki archeologiczne będące w szczególności:

- pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- cmentarzyskami,
- kurhanami,
- reliktnymi działalnościami gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ponadto, zgodnie z art. 6 ust. 2. ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

4. FORMY PRAWNE OCHRONY ZABYTKÓW

Ustawodawca wyróżnia następujące formy ochrony zabytków:

- wpis do rejestru zabytków,
- wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,
- uznanie za pomnik historii,
- utworzenie parku kulturowego,
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzjach o warunkach zabudowy, decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzjach o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Wpis do rejestru zabytków

Podstawą wpisu do rejestru zabytków jest decyzja administracyjna wydana przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Z wnioskiem o taki wpis może występować właściciel zabytku oraz użytkownik wieczysty gruntu na którym znajduje się zabytek. Również wojewódzki konserwator zabytków ma prawo wszczęcia postępowania z urzędu w sprawie wpisania zabytku nieruchomego do rejestru zabytków.

Rejestr zabytków prowadzi odpowiedni wojewódzki konserwator zabytków dla zabytków znajdujących się na terenie województwa. Do rejestru można wpisać także otoczenie oraz nazwę geograficzną, historyczną i tradycyjną zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków. Wojewódzki konserwator zabytków może wpisać także do rejestru historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny. Sprawy te reguluje ustawa z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 20 listopada 2020 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2021 r. poz. 56).

Lista Skarbów Dziedzictwa

Listę Skarbów Dziedzictwa prowadzi minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Na Listę Skarbów Dziedzictwa wpisuje się zabytek ruchomy o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego zaliczany do jednej z następujących kategorii:

- a) zabytków archeologicznych, które mają więcej niż 100 lat, wchodzą w skład zbiorów archeologicznych lub zostały pozyskane w wyniku badań archeologicznych lub przypadkowych odkryć,
  - b) elementów stanowiących integralną część zabytków architektury, wystroju wnętrz, pomników, posągów i dzieł rzemiosła artystycznego, które mają więcej niż 100 lat,
  - c) wykonanych ręcznie dowolną techniką i na dowolnym materiale dzieł malarstwa, nieobjętych kategoriami wskazanymi w pkt 4 i 5, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 150 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
  - d) wykonanych ręcznie na dowolnym materiale akwareli, gwaszy i pastelii, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 30 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
  - e) mozaik, nieobjętych kategoriami wskazanymi w pkt 1 i 2, oraz rysunków wykonanych ręcznie przy użyciu dowolnej techniki i na dowolnym materiale, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
  - f) oryginalnych dzieł grafiki i matryc do ich wykonania oraz oryginalnych plakatów, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
  - g) oryginalnych rzeźb, posągów lub ich kopii wykonanych tą samą techniką co oryginał, nieobjętych kategorią wskazaną w pkt 1, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
  - h) fotografii, filmów oraz ich negatywów, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
  - i) pojedynczych lub znajdujących się w zbiorach inkunabułów i manuskryptów oraz map i partytur muzycznych, liczących więcej niż 50 lat, które nie są własnością ich twórców,
  - j) pojedynczych lub znajdujących się w zbiorach książek, które mają więcej niż 100 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro,
  - k) map drukowanych, które mają więcej niż 200 lat,
  - l) środków transportu, które mają więcej niż 75 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro,
  - m) innych kategorii, niewymienionych w pkt 1–12, obejmujących zabytki, które mają więcej niż 50 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro
- na podstawie decyzji wydanej przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, z urzędu albo na wniosek właściciela zabytku ruchomego.

Pomnik Historii

Terminem tym określa się zabytek nieruchomy o szczególnych wartościach materialnych i niematerialnych oraz znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego naszego kraju. Rangę pomnika historii podkreśla fakt, że jest on ustanawiany przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej specjalnym rozporządzeniem na wniosek Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. W treści prezydenckiego rozporządzenia wyszczególnia się cechy danego zabytku świadczące o jego najwyższej wartości, określa się precyzyjnie jego granice i zamieszcza schematyczną mapkę obiektu.

Na elitarną listę Pomników Historii mogą zostać wpisane obiekty architektoniczne, krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne lub ruralistyczne, zabytki techniki, obiekty budownictwa obronnego, parki i ogrody, cmentarze, miejsca pamięci najważniejszych wydarzeń lub postaci historycznych oraz stanowiska archeologiczne. Na stronie Narodowego Instytutu Dziedzictwa w całym kraju wpisanych jest 131 miejsc i obiektów uznanych za pomnik historii.

Park kulturowy

Kolejną formą ochrony jest utworzenie parku kulturowego w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Podstawą jego utworzenia jest uchwała rady gminy, którą podejmuje się po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Relacje pomiędzy ochroną zabytków a planami zagospodarowania przestrzennego są regulowane przez artykuły 18, 19 i 20 ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Przede wszystkim art. 18 wprowadza obowiązek uwzględniania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, planów ogólnych gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz w decyzjach o warunkach zabudowy.

W wymienionych decyzjach, koncepcjach, strategiach, analizach, planach i studiach, winno się w szczególności uwzględnić krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, określić rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków i zapewnić im ochronę przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu oraz ustalić przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami. W przypadku zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia, zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków oraz parków kulturowych, ochrona ich musi być bezwarunkowo uwzględniona w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w planach miejscowych i pozostałych decyzjach.

5. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE I WEWNĘTRZNE OCHRONY ZASOBÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami wykonanymi na poziomie krajowym

KRAJOWY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI NA LATA 2023-2026

Krajowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026 został przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 08 grudnia 2023 roku i jest efektem wykonania upoważnienia ustawowego, zawartego w art. 84 i 85, ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami i jest programem rozwoju określonym w art. 15 ustawy z dnia 6 grudnia 2006 roku o zasadach prowadzenia polityki rozwoju. Gminny Program Opieki nad Zabytkami opiera się na założeniach programu krajowego, jednak są one dość ogólne w odniesieniu do zabytków z terenu gminy.

Cel główny Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023–2026 to Zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce. Został on opracowany na podstawie analizy bieżących problemów dotyczących ochrony zabytków i priorytetów państwa w zakresie dziedzictwa. Cel główny dzieli się na trzy cele szczegółowe, zawierające kierunki działań.

CEL SZCZEGÓŁOWY 1: Weryfikacja wybranego zasobu zabytków i wzmocnienie narzędzi ochrony dziedzictwa o wyjątkowej wartości

Kierunek działań 1.1: Podnoszenie wiedzy o wybranych grupach zasobu zabytkowego kraju

- a) Ochrona zasobu wielkoobszarowych i wieloelementowych zespołów architektury obronnej.
- b) Weryfikacja i klasyfikacja zasobu, stanu zachowania z waloryzacją zabytków techniki kolejowej i zaplecza kolejowego.
- c) Weryfikacja i klasyfikacja zasobu, stanu zachowania z waloryzacją zabytków techniki związanych z przemysłem wydobywczym/górnictwem/kopalnianym, węgla kamiennego i innych paliw kopalnych.
- d) Weryfikacja i klasyfikacja zasobu, stanu zachowania z waloryzacją zabytków w zakresie zabytkowej architektury osad służbowych związanych z gospodarką leśną Lasów Państwowych.

Kierunek działania 1.2: Ochrona zabytków i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości

- a) Model i system wartościowania zabytków.
- b) Plany zarządzania dla pomników historii.
- c) Wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych.
- d) System bezpieczeństwa zabytków.
- e) Projektowanie konserwatorskie.

Kierunek działań 1.3: Realizacja międzynarodowych zobowiązań

- a) Implementacja konwencji UNESCO z 1972 do ustawy o ochronie zabytków.
- b) Wdrożenie Konwencji UNESCO z 2001.
- c) Współpraca międzynarodowa z UNESCO-ICOMOS-ICCROM-EU.
- d) Wsparcie procesu tworzenia planów zarządzania dla miejsc światowego dziedzictwa w Polsce.

CEL SZCZEGÓŁOWY 2: Wzmocnienie potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków

Kierunek działania 2.1: Cyfryzacja procesów administracyjnych

- a) Cyfryzacja procesu inwestycyjno-budowlanego w zakresie ochrony zabytków.
- b) Opracowanie i realizacja programu szkoleń specjalistycznych dla pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków.

Kierunek działania 2.2: Wzmacnianie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków

- a) Wdrożenie i rozwój programu AZP+.
- b) Digitalizacja i udostępnianie zasobu archiwalnego.
- c) Rozwój zasobu dokumentacyjnego 3D.
- d) Rozwój portalu Zabytek.pl.

Kierunek działań 2.3: Reforma finansowania ochrony i opieki nad zabytkami

- a) Premia zabytkowa.
- b) Wprowadzenie alternatywnego sposobu finansowania opieki nad zabytkami – crowdfunding.

CEL SZCZEGÓŁOWY 3: Rola zabytków w zrównoważonym rozwoju (edukacja i partycypacja)

Kierunek działania 3.1: Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych

- a) Strategia przeciwdziałania skutkom zmian klimatycznych dla zachowania zabytków.
- b) Wsparcie procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami.
- c) Twój dom – dialog z tradycją.
- d) Upowszechnianie tradycyjnych, neutralnych dla środowiska, metod i technik rzemieślniczych – „Szkoła rzemiosł CAD”.
- e) Warsztaty konserwatorskie – praktyka prac konserwatorskich.
- f) Wzmacnianie kompetencji zawodów rzemieślniczych.
- g) Proces prowadzenia inwestycji w obiektach zabytkowych – szkolenia dla samorządów.

Kierunek działania 3.2: Edukacja podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego

- a) Włączenie edukacji ochrony zabytków do programów nauczania w szkołach.
- b) Badania społeczne i statystyczne dotyczące dziedzictwa kulturowego.
- c) Pomiar wpływu kultury i dziedzictwa na rozwój społeczny.
- d) Kampanie społeczno-edukacyjne dotyczące zagrożeń dziedzictwa kulturowego.
- e) Wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom.
- f) Edukacja o dziedzictwie kulturowym, z uwzględnieniem dostępności dla osób ze szczególnymi potrzebami.
- g) Utworzenie i rozwój działalności Forum Posiadaczy Zabytków przy Generalnym Konserwatorze Zabytków.

KONCEPCJA PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA KRAJU DO ROKU 2030

Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju została przyjęta przez Radę Ministrów dnia 13 grudnia 2011 r. Dokument określa zasady polityki państwa w dziedzinie przestrzennego zagospodarowania kraju w perspektywie najbliższych kilkunastu lat.

Polityka przestrzennego zagospodarowania kraju realizuje cele rozwoju kraju w odniesieniu do całości przestrzeni polskiej. Biorąc pod uwagę nowy paradygmat polityki rozwoju cel strategiczny (ponadczasowy) polityki przestrzennego zagospodarowania kraju można określić następująco: Efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej terytorialnie zróżnicowanych potencjałów rozwojowych dla osiągnięcia ogólnych celów rozwojowych — konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia, sprawności funkcjonowania państwa oraz spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym i terytorialnym w długim okresie.

Tak sformułowany cel — przy doborze odpowiednich celów cząstkowych oraz instrumentów wdrożeniowych — realizowany jest przez wszystkie podmioty publiczne wykonujące zadania rozwojowe w zakresie swoich kompetencji na różnych poziomach zarządzania, w różnych obszarach tematycznych i w odniesieniu do różnych terytoriów.

Drogą do zapewnienia realizacji celu strategicznego polityki przestrzennego zagospodarowania kraju jest koncentracja działań podmiotów publicznych w wybranych obszarach tematycznych i na wyodrębnionych terytoriach. W odniesieniu do diagnozy sytuacji, uwarunkowań oraz trendów rozwojowych sformułowano sześć wzajemnie powiązanych celów polityki przestrzennego zagospodarowania kraju w horyzoncie roku 2030:

Cel 1. Podwyższenie konkurencyjności głównych ośrodków miejskich Polski w przestrzeni europejskiej poprzez ich integrację funkcjonalną przy zachowaniu policentrycznej struktury systemu osadniczego sprzyjającej spójności;

Cel 2. Poprawa spójności wewnętrznej i terytorialne równoważenie rozwoju kraju poprzez promowanie integracji funkcjonalnej, tworzenie warunków dla rozprzestrzeniania się czynników rozwoju, wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich oraz wykorzystanie potencjału wewnętrznego wszystkich terytoriów;

Cel 3. Poprawa dostępności terytorialnej kraju w różnych skalach przestrzennych poprzez rozwijanie infrastruktury transportowej i telekomunikacyjnej;

Cel 4. Kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski;

Cel 5. Zwiększenie odporności struktury przestrzennej kraju na zagrożenia naturalne i utraty bezpieczeństwa energetycznego oraz kształtowanie struktur przestrzennych wspierających zdolności obronne państwa;

Cel 6. Przywrócenie i utrwalenie ładu przestrzennego.

Koncepcja wskazuje, iż wzmocnienie ładu przestrzennego na poziomie zarządzania zasobem krajobrazów kulturowych i przyrodniczych będzie jednocześnie służyło wdrożeniu zapisów Konwencji Krajobrazowej Rady Europy. Podstawowymi formami ochrony krajobrazów powinny zostać formy dotychczas stosowane: parki krajobrazowe, pomniki historii, parki kulturowe oraz — dla obiektów rangi międzynarodowej — wpis na listę dziedzictwa kulturowego lub przyrodniczego UNESCO.

Stwierdzono, że promocja dziedzictwa kulturowego wpłynęła na wzrost rozpoznawalności i atrakcyjność polskiej przestrzeni. Dbałość o spuściznę kultury dawnych mieszkańców ziem polskich i wspieranie zachowanych tradycji lokalnych sprzyjają rozwojowi turystyki i wspomagają proces identyfikacji tożsamości kulturowej migrantów. Krajobraz ważny dla historii kultury jest chroniony na równi z krajobrazami charakterystycznymi dla regionów geograficzno- przyrodniczych w zintegrowanej z siecią przyrodniczą rozwiniętej sieci parków kulturowych i pomników historii.

NARODOWA STRATEGIA ROZWOJU KULTURY NA LATA 2004 – 2013 ORAZ UZUPEŁNIENIE STRATEGII NA LATA 2004 – 2020

Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami zostały zawarte w dokumencie o nazwie Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2013 (przyjętym przez Radę Ministrów w dniu 21 września 2004 r.) oraz jego uszczegółowieniu „Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2020” (przyjętym w 2005 r.). Są to rządowe dokumenty tworzące ramy dla nowoczesnego mecenatu państwa w sferze kultury, a przede wszystkim dla nowoczesnie pojmowanej polityki kulturalnej państwa, funkcjonującej w warunkach rynkowych, w połączeniu z perspektywami kolejnych okresów programowania Unii Europejskiej. Głównym celem strategii jest działanie na rzecz zrównoważonego rozwoju kulturalnego regionów w Polsce.

Dokumentem służącym wdrożeniu Narodowej Strategii Rozwoju Kultury jest Narodowy Program Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego na lata 2004-2013”. W programie zapisano następujące priorytety i działania:

Priorytet 1. Aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe

Działania realizowane w ramach niniejszego priorytetu mają na celu materialną poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewitalizację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców, turystów i inwestorów. Realizacja działań pozwoli na zwiększenie atrakcyjności regionów, a także wykorzystanie przez nie potencjału związanego z posiadanym dziedzictwem kulturowym.

Działanie 1.1. Budowa nowoczesnych rozwiązań organizacyjno- finansowych w sferze ochrony zabytków.

Działanie 1.2. Kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne.

Działanie 1.3. Zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych.

Priorytet 2. Edukacja i administracja na rzecz ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego

Działanie 2.1. Rozwój zasobów ludzkich oraz podnoszenie świadomości społecznej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego.

Działanie 2.2. Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego przed nielegalnym wwozem, wywozem i przewozem przez granicę.

Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020, opracowane przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego w 2005 r., zawiera ważny z punktu widzenia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Program Operacyjny „Dziedzictwo kulturowe”.

Priorytet I tego Programu dotyczy rewaloryzacji zabytków nieruchomych i ruchomych. Celami tego priorytetu są:

- poprawa stanu zachowania zabytków,
- zwiększanie narodowego zasobu dziedzictwa kulturowego (w tym także liczby stanowisk archeologicznych),
- kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele inne niż kulturalne,
- zwiększenie roli zabytków i muzealiów w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych,
- poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji,
- zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę oraz na wypadek sytuacji kryzysowych i konfliktu zbrojnego.

5.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami wykonanymi na poziomie wojewódzkim

PLAN ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO

Dokument przyjęty został uchwałą nr XXXVI/330/17 przez Sejmik Województwa Podlaskiego dnia 22 maja 2017 r.

Plan zagospodarowania wymienia najważniejsze zabytki z terenu województwa (zespoły urbanistyczne i ruralistyczne, unikalne zabytkowe obiekty architektury sakralnej i świeckiej, zespoły pałacowo-ogrodowe i dworskie, zabytki techniki i militarne, cmentarze różnych wyznań, miejsca kultu religijnego i stanowiska archeologiczne) oraz określa zasady ochrony i kształtowania dziedzictwa kulturowego. Zwrócono uwagę na cenne przykłady architektury cerkiewnej z terenu gminy, ze szczególnym uwzględnieniem sanktuarium na Świętej Górze Grabarka. Cały rejon uznany został za szczególnie atrakcyjny turystycznie i zalecono opracowanie koncepcji szlaków turystycznych przybliżających turystom wartości kulturowe regionu.

Spośród najważniejszych zasad ochrony dziedzictwa kulturowego warto wskazać te najistotniejsze z punktu widzenia gminy do których należą:

1. zasady ogólne – wynikające zwłaszcza z procesu integracji europejskiej:
  - szczególna ochrona tożsamości kulturowej regionu przed zagrożeniem jej wytracenia w konfrontacji z europejskim uniwersalnym modelem życia w sferze kultury materialnej i jej unikalnej specyfiki etnicznej i religijnej;
  - uwzględnianie potrzeb współczesnego społeczeństwa w procesie ochrony i kształtowania zasobów dziedzictwa kulturowego;
  - harmonijne współistnienie zasobów dziedzictwa kulturowego z zasobami środowiska przyrodniczego- jako filarów rozwoju turystyki;
  - tworzenie warunków kompleksowej ochrony obszarów o walorach zabytkowych i kulturowych, takich jak: strefy ochrony konserwatorskiej, parki kulturowe i obszary priorytetowego zabytkowego krajobrazu kulturowego;
  - priorytet ochrony walorów dziedzictwa kulturowego o randze międzynarodowej i krajowej;
  - wykorzystanie unikalnych zasobów dziedzictwa kulturowego do krajowej i międzynarodowej promocji województwa.
2. zasady ochrony i tworzenia nowych wartości kulturowych w reprezentatywnych obszarach tożsamości kulturowej województwa podlaskiego określone w części dotyczącej wartości kulturowych przez służby Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Białymstoku, dotyczące:
  - kształtowania krajobrazu historyczno-kulturowo-przyrodniczego regionu poprzez ochronę unikatowych lub specyficznych walorów krajobrazowych jednostek osadniczych i ich otoczenia;
  - kształtowania form architektonicznych i gabarytów nowej zabudowy harmonizujących z istniejącymi walorami kulturowymi zabudowy;
  - stosowania materiałów, wystroju i kolorystyki obiektów budowlanych oraz zagospodarowania ich otoczenia nawiązujących do tradycji lokalnych.
3. zasady ochrony i rewaloryzacji obszarów zabytkowych, w tym m.in.:
  - zachowanie historycznych założeń urbanistycznych, a w szczególności: rozplanowania przestrzeni publicznych (np. ulic, placów, skwerów itp.), osi kompozycyjnych i widokowych, rozmieszczenia dominant, gabarytów i sposobów zabudowy oraz form architektonicznych;
  - zapewnienie ekspozycji całych zespołów zabudowy i najwartościowszych jej elementów;
  - twórcze kontynuowanie tradycji konstrukcyjnych, materiałowych, wystroju i kolorystyki obiektów oraz zagospodarowania ich otoczenia;
  - lokalizowanie funkcji użytkowych niekolizyjnych z historycznymi funkcjami obszarów, zapewniających podstawy ekonomiczne utrzymania dobrego stanu technicznego zabudowy i zagospodarowania oraz atrakcyjność turystyczną;
  - eliminowanie funkcji użytkowych i obiektów kolizyjnych pod względem sanitarnym i estetycznym z walorami kulturowymi obszarów zabytkowych;

- harmonijne wkomponowywanie nowej zabudowy w historyczną panoramę jednostek osadniczych;
- poprawianie warunków ochrony przeciwpożarowej.
- 4. zasady ochrony i utrzymania dobrego stanu technicznego obiektów zabytkowych, z priorytetem obiektów o randze krajowej i regionalnej, poprzez zapewnienie:
  - funkcji użytkowych stosownych do lokalizacji i form architektonicznych obiektów gwarantujących ich utrzymanie w dobrym stanie technicznym i racjonalne wykorzystanie dla potrzeb społecznych;
  - obowiązku uzgodnienia z Podlaskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu oraz projektów budowlanych dotyczących rewaloryzacji i modernizacji obiektów zabytkowych i ich otoczenia.
- 5. zasady ochrony przed dewastacją i określenie warunków udostępnienia zwiedzającym obiektów archeologicznych oraz sposobów postępowania w przypadkach natrafienia na obiekty nieznanego pochodzenia w trakcie prowadzenia robót ziemnych, w tym:
  - zapewnienia sposobu zagospodarowania i eksponowania terenu stanowiska archeologicznego zabezpieczającego go przed dewastacją i degradacją,
  - obowiązku zawiadamiania stosownych służb archeologicznych o każdorazowym natrafieniu na przedmioty mogące być zabytkami archeologicznymi w trakcie prowadzenia robót ziemnych i przerwania ich do czasu przebadania stanowiska,
  - ustalania dokładnej lokalizacji zabytków archeologicznych w planach miejscowych, w tym typu stanowiska archeologicznego i jego zasięgu oraz zasad i sposobów dopuszczalnego zagospodarowania,
  - wskazania zabytków archeologicznych do bezwzględnego zachowania, tj. z bezwzględnym zakazem prowadzenia prac budowlanych, oraz zabytków archeologicznych, dla których dopuszcza się inne zagospodarowanie terenu po przeprowadzeniu badań archeologicznych.
- 6. zasady tworzenia wartości kulturowych w nowych i rewaloryzowanych zespołach zabudowy, w szczególności poprzez:
  - kształtowanie przestrzeni publicznych o zindywidualizowanych formach urbanistycznych, w tym: ulic, placów, pasaży i ciągów pieszych, skwerów, zieleni parkowej i sportowo-rekreacyjnej;
  - interesujące formy architektoniczne aranżacji otoczenia przestrzeni publicznych;
  - wykorzystanie w kompozycjach urbanistycznych szczególnych cech środowiska przyrodniczego – stosownie do jego predyspozycji, dla potrzeb terenów sportowo-rekreacyjnych i turystycznych, a konfiguracji terenów dla kształtowania sposobu ich zagospodarowania i zabudowy;
  - rozmieszczanie akcentów i dominant przestrzennych, twórczo kontynuujących istniejące założenia urbanistyczne;
  - stosowanie zindywidualizowanych form architektonicznych poszczególnych obiektów lub ich grup, z zachowaniem harmonijnych gabarytów całościowych zespołów i sylwety przestrzennej jednostek osadniczych;
  - harmonizowania gabarytów zabudowy plombowej z gabarytami otaczającej (z wyjątkiem dominant przestrzennych i akcentów urbanistycznych wynikających z całościowych koncepcji urbanistycznych).

STRATEGIA ROZWOJU WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO DO ROKU 2020

Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego do 2030 roku, przyjęta została uchwałą nr XVIII/213/20 przez Sejmik Województwa Podlaskiego dnia 27 kwietnia 2020 r.

Podstawowych zapisów dotyczących ochrony zabytków brak jest w ww. dokumencie. Natomiast główne kierunki interwencji w zakresie dziedzictwa kulturowego to:

- rozwój i modernizacja infrastruktury edukacyjnej i kulturowej;
- ochrona zasobów kulturowych, przyrodniczych i wartości krajobrazowych;
- wspieranie rozwoju turystyki w oparciu o m.in. walory przyrodnicze, dziedzictwo kulturowe i lokalne produkty turystyczne;
- bogate dziedzictwo kulturowe wynikające m.in. z wielonarodowego charakteru regionu;

- tworzenie i rozwój ponadregionalnych produktów turystycznych, w tym w oparciu o powiązania historyczne i kulturowe;
- wspólna promocja i budowanie produktów turystycznych.

W dalszej części Strategia podkreśla że Województwo podlaskie będzie w tym celu wykorzystywać znaczny potencjał kulturowy regionu wynikający m.in. z jego wielonarodowego i wielokulturowego charakteru. Natomiast w wymiarze społecznym dąży do pozycji jednego z najatrakcyjniejszych pod względem jakości życia mieszkańców regionów w Polsce i w Europie na bazie unikalnych walorów środowiska, bogatego dziedzictwa kulturowego.

PODLASKI WOJEWÓDZKI PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Na moment opracowania niniejszego dokumentu brak jest przyjętego do realizacji Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami.

5.3. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami wykonanymi na poziomie powiatu

Powiatowy program opieki nad zabytkami powiatu hajnowskiego.

Na chwilę obecną powiat hajnowski nie posiada aktualnego Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami.

5.4. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami wykonanymi na poziomie gminy studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Czeremcha

Podstawowym dokumentem planistycznym określającym perspektywiczne kierunki i uwarunkowania zagospodarowania przestrzennego jest Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Czeremcha z roku 2009.

Studium w sposób bardzo zdawkowy porusza tematykę ochrony dziedzictwa kulturowego, brak jest wyznaczonych stref ochrony konserwatorskiej oraz dokładniejszych zasad postępowania z obiektami zabytkowymi.

Dokument podkreśla znaczenie ścisłej współpracy ze Służbami Ochrony Zabytków w utrzymaniu w należyтым stanie obiektów zabytkowych przez ich właścicieli. Należy uwzględnić w planach miejscowych właściwą rekonstrukcję obiektów zabytkowych pod kątem sposobu ich użytkowania oraz ochronę stanowisk archeologicznych. Sporządzanie inwentaryzacji obiektu zabytkowego, w przypadku jego likwidacji odbywa się na zasadach określonych przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Rolą gminy jest m.in. tworzenie nowych wartości kulturowych, kultywując regionalne formy architektoniczne, tradycje materiałowe i konstrukcyjne oraz dążąc do indywidualizowania przestrzennych form zabudowy dostosowanych do otaczającej zabudowy i krajobrazu.

6. ZASOBY DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY CZEREMCHA

6.1. Charakterystyka Gminy Czeremcha

Gmina Czeremcha zajmuje powierzchnię 96,81 km² i zamieszkała jest przez 2741 mieszkańców (zameldowanych na pobyt stały). W układzie administracyjnym gminy Czeremcha położona jest w południowej części województwa podlaskiego. Od południowego - zachodu graniczy z gminą Nurzec Stacja, od zachodu z gminą Milejczyce, od północy gminą Kleszczele, a od południowego wschodu granicę gminy stanowi granica Państwa.

Zdecydowana część obszaru gminy Czeremcha znajduje się w obrębie mezoregionu Wysoczyzna Drohicka. Północno-wschodni skrawek gminy należy do Równiny Bielskiej. Obie te jednostki wchodzi w skład Niziny Podlaskiej. Dla rzeźby powierzchni gminy charakterystyczne są formy lodowcowe oraz szczelinowe wodno-lodowcowe (ozy, kemy) z okresu zlodowacenia środkowopolskiego. W sumie jest to teren słabo urozmaicony pod względem morfologicznym, a duża część powierzchni gminy maskowana jest przez pokrywę leśną. Równina znajduje się na wysokości ok. 177-180 m n.p.m. Powierzchnię jej urozmaicają nieliczne pagórki o zróżnicowanej genezie drobne ozy, kemy i wzniesienia czołowomorenowe.

Teren gminy położony jest w dorzeczu Wisły i należy do zlewni rzeki Bug. Południowa i wschodnia część terenu odwadniana jest przez rzekę Pulwę oraz dopływ rzeki Brodziec, Sipurki i Nurczyka (źródło w ok. Czeremchy). Rzeki te tworzą płaskie, silnie rozczłonkowane, zatorfione doliny. Doliny Brodzca i Pulwy oraz Nurca zostały intensywnie zmeliorowane.

Hydrograficzną oś gminy Czeremcha stanowi rzeka Nurzec z Nurczykiem mających swe źródła na terenie gminy. W dolinach tych rzek, niegdyś zabagnionych, zatorfionych, w wyniku melioracji w znacznym stopniu obniżyło się zwierciadło wód gruntowych.

Lesistość gminy jest bardzo wysoka i wynosi ponad 41%. Lasy należą do Nadleśnictwa Bielsk Podlaski. Większość lasów to lasy państwowe.

6.2. Rys historyczny Gminy Czeremcha

Tereny gminy Czeremcha zaliczające się do ziem południowego Podlasia, położone między Bugiem a Narwią są terenem pogranicza przez który od czasów najdawniejszych przechodziły granice kultur, ludów i państw. Ziemi tych nigdy nie obejmowała tylko jedna kultura, nie zasiedlała ich zatem jednolita ludność. Ze względu na dużą lesistość terenu stałe osadnictwo nie było zbyt dobrze rozwinięte.

Miejscowość Czeremcha powstała w 1906 jako kolejarska osada przy węźle kolejowym. W tym miejscu przecięły się nowo wybudowana w 1906 linia kolejowa Wołkowysk – Siedlce z czynną już od 1873 linią Brześć – Białystok. Początkowo nosiła nazwę Czeremcha Osada w odróżnieniu od istniejącej w pobliżu Czeremchy Wsi.

20 sierpnia 1920 roku pod miejscowością 16 pułk ułanów mjr. Ludwika Kmicic-Skrzyńskiego z 4 Brygady Jazdy zniszczył uderzeniową grupę artylerii ciężkiej Armii Czerwonej. Ułani zdobyli wszystkie działa (24 armaty i 13 haubic). Według danych sowieckich straty ich własnej grupy wyniosły 49 dowódców i 1.613 żołnierzy oraz 1.441 koni (przed walką grupa liczyła 3155 żołnierzy i 1729 koni).

Według Powszechnego Spisu Ludności z 1921 roku Czeremchę Osadę – stację kolejową – zamieszkiwało 561 osób, wśród których 433 było wyznania rzymskokatolickiego, 120 prawosławnego, 7 mojżeszowego i jeden mahometanin. Jednocześnie 536 mieszkańców zadeklarowało białoruską przynależność narodową. Było tu 46 budynków mieszkalnych. Czeremchę Wieś zamieszkiwało 390 osób, wśród których 390 było wyznania prawosławnego. Wszyscy mieszkańcy zadeklarowali polską przynależność narodową, 18 białoruską, 7 rosyjską a 1 rusińską. Było tu 126 budynków mieszkalnych. W 1929 r. należała do gminy Kleszczele, powiat Bielsk. Liczyła 951 mieszkańców.

W lipcu 1944 roku o miejscowość prowadziła walki 5 Dywizja Pancerna SS „Wiking” z wojskami radzieckimi. W Czeremsze znajdowała się strażnica WOP.

Po II wojnie światowej tereny gminy weszły w skład województwa białostockiego. Jako jednostka administracji lokalnej gmina Czeremcha powstała w 1975 roku. Jako siedzibę gminy obrano Czeremchę-Osadę, której nazwa uległa później zmianie na Czeremchę. W chwili obecnej gmina Czeremcha należy do województwa podlaskiego w powiecie hajnowskim.

6.3. Krajobraz kulturowy Gminy i zabytki nieruchome

Na terenie gminy Czeremcha zlokalizowanych jest kilka ciekawych obiektów, choć nasycenie zabytkami nie jest zbyt duże. Znajdują się tu cerkwie, przykłady architektury drewnianej, a także zabytkowe cmentarze. W połączeniu z atrakcyjnym krajobrazem przyrodniczym stanowi to dobrą bazę do rozwoju turystyki i przyciągnięcia zwiedzających z kraju i zagranicy.

ZABYTKI WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO

Czeremcha

- cerkiew cmentarna p.w. św. Kośmy i Damiana. 1799.pocz. XX. nr rej. A-22 z 25.07.2001

Zubacze

- cerkiew prawosławna par. p.w. Opieki Matki Bożej, drewn., 1895. nr rej.: A-19 z 7.02.2001

- dzwonnica, drewn.. nr rej.: j.w.

- cmentarz cerkiewny, nr rej.: j.w.

- ogrodzenie kam., nr rej.: j.w.

Spośród najważniejszych zabytków z terenu gminy warto wyróżnić następujące obiekty:

Zespół Cerkwi pw. Opieki Matki Bożej w Zubaczach

Cerkiew architekturą nawiązuje do budownictwa ludowego z XIX i XX wieku, zbudowana na planie krzyża łacińskiego w 1897 r. na fundamentach wcześniejszej świątyni z XVII w., która uległa spaleni. Konsekracja nowej świątyni miała miejsce 1 października 1896 r. Budowla drewniana, o konstrukcji zrębowej, orientowana, zbudowana na planie krzyża łacińskiego, z bocznymi ramionami zamkniętymi prostokątnie. Nawa na planie kwadratu. Od zachodu prostokątna kruchta. Prezbiterium mniejsze od nawy, zamknięte prostokątnie, z dwiema bocznymi zakrystiami. Dachy cerkwi blaszane. Nad kruchtą wieża zwieńczona ostrosłupowym hełmem. Nad nawą ośmioboczna wieża zwieńczona cebulastą kopułą. Obok cerkwi dzwonnica (wzniesiona również w 1895 r.) – wolnostojąca, drewniana, zbudowana na planie kwadratu.

Obiekt zlokalizowany jest na trójkątnym placu w centrum wsi, który stanowi pozostałości dawnego założenia miejskiego, najstarszego (XV-XVII w.) i jedyne byłego miasteczka na terenie gminy Czeremcha.

Cerkiew cmentarna pw. św. Kosmy i Damiana w Czeremsze-Wsi

Zbudowana w 1816 r., rozbudowano ją w drugiej połowie XIX wieku. Jest to najstarszy obiekt sakralny w gminie Czeremcha. Pierwsze wzmianki o cerkwi pochodzą z 1798 r. Początkowo była to świątynia greckokatolicka, a w 1850 r. przemianowana na prawosławną.

Budowla drewniana, na planie ośmioboku, o konstrukcji zrębowej, salowa, oszalowana. Od frontu kruchta (poprzedzona przedsionkiem) z nadbudowaną w 1920 r. ośmioboczną wieżą-dzwonnicą. Przy części prezbiterialnej boczna zakrystia. Dachy cerkwi blaszane. Nad przedsionkiem dach dwuspadowy. Wieża zwieńczona ośmiobocznym dachem namiotowym z cebulastym hełmem. Nad nawą dach jednokalenicowy z wieżyczką zwieńczoną kopułą.

Jeśli chodzi o całokształt zasobu zabytkowego gminy, to zdecydowanie dominują obiekty sakralne – cerkwie i cmentarze przycerkiewne, prawosławne oraz rzymskokatolickie. Wszystkie zachowały się w dobrym stanie i są na bieżąco użytkowane. Spośród cmentarzy rzymsko-katolickich wskazać należy cmentarze w Czeremsze i Kuzawie (na którym również znajduje się kwatera wojenna), wśród prawosławnych zewidencjonowano m.in. nekropolie we wsiach Czeremcha, Opaka Duża, Połowce, Stawiszcze i Wólka Terechowska.

Architekturę mieszkalną i gospodarczą reprezentują nieliczne przykłady charakterystycznego dla regionu budownictwa drewnianego, przede wszystkim w Czeremsze. Duża część z nich to budynki powstałe wraz z wytyczeniem linii kolejowej przebiegającej przez wieś.

Historyczny wpływ kolei na osadnictwo jest też widoczny poprzez obecność budynków związanych z kolejnictwem. Przetrwały obiekty w otoczeniu dawnej lokomotywowni, jednak ich wartości zabytkowe są znikome.

ZESTAWIENIE ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH WPISANYCH DO GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW

Lp.	miejsowość	powiat	gmina	adres	Nazwa zabytku
1	Czeremcha	hajnowski	Czeremcha	ul. Fabryczna nr 7	zajezdnia lokomotyw
2	Czeremcha	hajnowski	Czeremcha	ul. Fabryczna nr 7	budynek portierni i klubu
3	Czeremcha	hajnowski	Czeremcha	ul. Fabryczna nr 7	budynek biurowo- mieszkalny nr 7
4	Czeremcha	hajnowski	Czeremcha	ul. Fabryczna nr 7	budynek produkcyjny
5	Czeremcha	hajnowski	Czeremcha	ul. Fabryczna nr 7	budynek warsztatowy
6	Czeremcha	hajnowski	Czeremcha	ul. 1 Maja nr 84	dom nr 84
7	Czeremcha	hajnowski	Czeremcha	ul. 1 Maja nr 85	dom nr 85
8	Czeremcha	hajnowski	Czeremcha	ul. 1 Maja nr 88	dom nr 88
9	Czeremcha	hajnowski	Czeremcha	ul. Lipowa nr 1	dom nr 1
10	Czeremcha	hajnowski	Czeremcha	ul. Lipowa nr 5	dom nr 5
11	Czeremcha	hajnowski	Czeremcha	ul. Lipowa nr 7	dom nr 7
12	Czeremcha	hajnowski	Czeremcha	ul. S. Duboisa	łaźnia
13	Czeremcha	hajnowski	Czeremcha	ul. Lipowa nr 15	dom nr 15
14	Czeremcha	hajnowski	Czeremcha		cmentarz parafii rzymskokatolickiej
15	Czeremcha Wieś	hajnowski	Czeremcha		cerkiew prawosłana cmentarna p.w. św. Kosmy i Damiana
16	Czeremcha Wieś	hajnowski	Czeremcha		cmentarz prawosławny
17	Jancewicze	hajnowski	Czeremcha		ogród dworski
18	Jancewicze Kolonja	hajnowski	Czeremcha		ogród dworski
19	Kuzawa	hajnowski	Czeremcha		cmentarz prawosławny

20	Kuzawa	hajnowski	Czeremcha		cmentarz wojenny żołnierzy radzieckich z II wojny św.
21	Kuzawa	hajnowski	Czeremcha		cmentarz przy cerkwi filialnej w Kuzawie
22	Opaka Duża	hajnowski	Czeremcha		cmentarz parafii prawosławnej w Kleszczelach
23	Opaka Duża	hajnowski	Czeremcha	Opaka Duża nr 22	dom (chałupa) nr 22
24	Opaka Duża	hajnowski	Czeremcha		cerkiew filialna p.w. Narodzenia Najświętszej Marii Panny
25	Połowce	hajnowski	Czeremcha		cmentarz parafii prawosławnej p.w. Zaśnięcia NMP w Kleszczelach
26	Stawiszcze	hajnowski	Czeremcha		cmentarz prawosławny parafialny p.w. Zaśnięcia NMP w Kleszczelach
27	Wólka Terechowska	hajnowski	Czeremcha		cmentarz prawosławny parafii p.w. Zaśnięcia NMP w Zubaczach
28	Zubacze	hajnowski	Czeremcha		zespół cerkwi z otoczeniem przy cerkwi p.w. Opieki Matki Bożej
29	Zubacze	hajnowski	Czeremcha		cerkiew prawosławna parafialna p.w. Opieki Matki Bożej
30	Zubacze	hajnowski	Czeremcha		dzwonnica przy cerkwi p.w. Opieki Matki Bożej
31	Zubacze	hajnowski	Czeremcha		ogrodzenie z bramą w zespole cerkwi prawosławnej p.w. Opieki Matki Bożej
32	Zubacze	hajnowski	Czeremcha		cmentarz prawosławny

Zakres i formy ochrony oraz opieki nad zabytkami rejestrowymi przez ich właścicieli i użytkowników reguluje przede wszystkim ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. oraz akty wykonawcze do ustawy, w tym m.in. Rozporządzenie MKiDN z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz.U. z 2021 r. poz. 81).

Obowiązek zgodnego z przepisami użytkowania i zarządzania obiektem zabytkowym spoczywa na jego właścicielu lub posiadaczu. Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Niezależnie od ww. obowiązków użytkownik zabytku jest zobowiązany zawiadomić służby konserwatorskie o:

- uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zdarzenia;
- zagrożeniu dla zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zagrożenia;
- zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany;
- zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości.

Zgodnie z zapisami ustawy o ochronie zabytków, pozwolenia konserwatorskiego wymaga:

- prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, w tym prac polegających na usunięciu drzewa lub krzewu z nieruchomości lub jej części będącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem lub inną formą zaprojektowanej zieleni;
- wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;
- prowadzenie badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru;
- prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru;
- prowadzenie badań archeologicznych;
- przemieszczanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- trwałe przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje;
- dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku;
- umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru urządzeń technicznych, tablic, reklam oraz napisów,
- podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru, z wyłączeniem działań polegających na usuwaniu drzew lub krzewów z terenu nieruchomości lub jej części niebędącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem albo inną formą zaprojektowanej zieleni.;
- poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania;

Przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa można prowadzić: 1) prace konserwatorskie, 2) prace restauratorskie, 3) badania konserwatorskie – na podstawie pozwolenia wydanego przez właściwego ministra.

Właściciel lub posiadacz zabytku może wystąpić do właściwego konserwatora zabytków o wydanie w formie pisemnej zaleceń konserwatorskich, pomocnych w przygotowaniu dokumentacji projektowej czy sformułowaniu zakresu planowanych prac. Zalecenia konserwatorskie mają na celu

określenie sposobu korzystania z zabytku, jego zabezpieczenia i wykonania prac konserwatorskich, a także określenie zakresu dopuszczalnych zmian, które mogą być wprowadzone w tym zabytku.

Należy podkreślić, że główną zasadą konserwatorską podczas planowania remontu obiektu zabytkowego jest wykonanie go przy użyciu materiałów historycznie uzasadnionych, z maksymalnym zachowaniem substancji zabytkowej i minimalną w nią ingerencją, tj. obowiązuje zasada kontynuacji tradycyjnych materiałów i technologii (w zależności od konkretnego budynku - tj. kamień, cegła, drewno, szkło, dachówka ceramiczna w kolorze ceglasczerwonym, blacha miedziana, cynkowa lub tytanowo - cynkowa, gont, łupek, tynki, zaprawy i farby, które pozwolą na „oddychanie” muru), charakterystycznych dla okresu powstania obiektu - takie rozpoznanie winno wynikać np. z badań archiwalnych (źródeł ikonograficznych, fotograficznych, pisanych itp.) lub badań konserwatorskich substancji zabytkowej obiektu (dotyczy to głównie prac na elewacji, kłatkach schodowych, piwnicach, werandach/balkonach, schodach, balustradach, bramach przejazdowych oraz wobec wszelkiej stolarki otworowej - okna i drzwi) – niedopuszczalne jest stosowanie ahistorycznych materiałów budowlanych np.: stolarka otworowa wykonana z PCV, blachodachówka/gont bitumiczny, czy styropian/wełna do ocieplania zewnętrznego.

6.4. Zabytki ruchome

Na mocy art. 3 pkt. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytkiem ruchomym jest rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Przepisy ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami stanowią, że ochronie i opiece podlegają bez względu na stan zachowania zabytki ruchome, będące w szczególności wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środki transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego (art. 6 ust. 1 pkt 2 lit. „d”), stanowiące świadectwo minionej epoki, zdarzeń, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną i naukową (art. 3 pkt 1).

Rejestr zabytków ruchomych prowadzi Podlaski Wojewódzki Konserwator Zabytków w Białymstoku.

Na terenie Gminy Czeremcha w rejestrze zabytków ruchomych województwa są wpisane następujące zabytki:

WYKAZ ZABYTEKÓW RUCHOMYCH Z GMINY CZEREMCHA

Lp.	Miejscowość	Powiat	Gmina	Adres	Nazwa zabytku	Właściciel
1.	Czeremcha	hajnowski	Czeremcha	ul. 1-go Maja 92	Dźwig obrotowy na platformie kolejowej	Ogólnopolskie Stowarzyszenie Przyjazny Transport
2.	Czeremcha	hajnowski	Czeremcha	ul. 1-go Maja 92	Wagon - platforma	Ogólnopolskie Stowarzyszenie Przyjazny Transport

Zabytek ruchomy jest wpisywany do rejestru na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku (art. 10 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej. Do rejestru nie wpisuje się zabytku: 1) wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa; 2) wpisanego do inwentarza muzeum; 3) wchodzącego w skład narodowego zasobu bibliotecznego. (art. 11 ww. ustawy).

6.5. Zabytki archeologiczne

Stanowiska archeologiczne są ważnym elementem krajobrazu kulturowego i stanowią podstawę wiedzy o najdawniejszych dziejach terenów gminy. Środowisko kulturowe gminy zawiera zewidencjonowane stanowiska archeologiczne datowane od epoki pradziejowej do epoki nowożytnej. Stanowiska ewidencjonowano w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski. Gmina leży w obrębie arkuszy 49-88, 49-89, 50-88, 50-89, 51-88, 51-89 oraz 52-88. Ewidencja stanowisk archeologicznych nie jest jednak zbiorem zamkniętym i nie można wykluczyć, że w wyniku dalszej weryfikacji lub prowadzonych prac ziemnych uda się zidentyfikować nowe ślady osadnicze.

Teren gminy jest bardzo słabo rozpoznany pod względem archeologicznym. W ewidencji znajdują się stanowiska ujęte w poniższej tabeli. Zaznaczyć należy, że stanowisko z poz. 1 wpisane jest do rejestru zabytków województwa podlaskiego.

WYKAZ ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH NA TERENIE GMINY CZEREMCHA

Lp	Miejscowość	Gmina	Powiat	Nr st. w miejs.	Obszar AZP	Nr stan. na obszarze	Funkcja	Chronologia
1	Bobrówka	Czeremcha	hajnowski	1	52-88	brak	1. osada przygodowa	wczesne średniowiecze
2	Bobrówka	Czeremcha	hajnowski	5	51-88	4	1. ślad osadniczy 2. osada 3. osada produkcyjna	1. epoka kamienia 2. wczesne średniowiecze 3. późne średniowiecze/ nowożytność
3	Bobrówka	Czeremcha	hajnowski	6	51-88	5	1. obozowisko 2. osada	1. epoka kamienia 2. późne średniowiecze/ nowożytność
4	Bobrówka	Czeremcha	hajnowski	7	51-88	6	1. ślad osadniczy 2. osada	1. mezolit-wczesna epoka żelaza 2. późne średniowiecze/ nowożytność
5	Bobrówka	Czeremcha	hajnowski	8	51-88	7	1. ślad osadniczy 2. osada	1. mezolit-wczesna epoka żelaza 2. późne średniowiecze
6	Bobrówka	Czeremcha	hajnowski	9	51-88	8	1. obozowisko 2. ślad osadniczy	1. mezolit-wczesna epoka żelaza 2. późne średniowiecze /okres nowożytny
7	Bobrówka	Czeremcha	hajnowski	10	51-88	9	1. ślad osadniczy 2. osada	1. epoka kamienia 2. późne średniowiecze/ nowożytność
8	Bobrówka	Czeremcha	hajnowski	11	51-88	10	osada	późne średniowiecze/ nowożytność
9	Bobrówka	Czeremcha	hajnowski	12	51-88	11	1. ślad osadniczy 2. osada	1. epoka kamienia 2. późne średniowiecze/ nowożytność
10	Bobrówka	Czeremcha	hajnowski	13	51-88	13	osada	późne średniowiecze/ nowożytność
11	Połowce	Czeremcha	hajnowski	1	51-88	1	osada	późne średniowiecze/ nowożytność
12	Połowce	Czeremcha	hajnowski	2	51-88	2	osada	późne średniowiecze/ nowożytność
13	Połowce	Czeremcha	hajnowski	3	51-88	3	osada	późne średniowiecze/ nowożytność
14	Wólka Terechowska	Czeremcha	hajnowski	1	51-88	15	osada	późne średniowiecze/ nowożytność
15	Zubacze	Czeremcha	hajnowski	3	51-88	12	osada	późne średniowiecze/ nowożytność
16	Zubacze	Czeremcha	hajnowski	4	51-88	14	osada	późne średniowiecze – okres nowożytny

Tematykę ochrony zabytków archeologicznych porusza art. 31. Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, który precyzuje, iż:

1. Osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, która zamierza finansować roboty budowlane przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru lub objętym ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, jest obowiązana, z zastrzeżeniem art. 82a ust. 1 (który brzmi: „Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego udziela osobie fizycznej lub jednostce organizacyjnej zamierzającej realizować działania, o których mowa w art. 31 ust. 1a, dotacji na przeprowadzenie badań archeologicznych oraz wykonanie ich dokumentacji, w przypadku gdy koszt planowanych badań archeologicznych i ich dokumentacji będzie wyższy niż 2% kosztów planowanych działań.), pokryć koszty badań archeologicznych oraz ich dokumentacji, jeżeli przeprowadzenie tych badań jest niezbędne dla ochrony zabytków archeologicznych.
2. Szczegółowy zakres i rodzaj niezbędnych badań archeologicznych przy zabytku nieruchomym, o którym mowa w ust. 1, wojewódzki konserwator zabytków ustala w drodze decyzji.
3. Egzemplarz dokumentacji badań, o których mowa w ust. 1, podlega po ich zakończeniu nieodpłatnemu przekazaniu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków.

6.6. Elementy dziedzictwa niematerialnego

UNESCO definiuje dziedzictwo niematerialne jako zwyczaje, przekaz ustny, wiedzę i umiejętności, które są uznane za część własnego dziedzictwa przez daną wspólnotę, grupę lub jednostki. Ten rodzaj dziedzictwa jest przekazywany z pokolenia na pokolenie i ustawicznie odtwarzany przez wspólnoty i grupy w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Jest to pojęcie trudno definiowalne w stosunku do konkretnych wytworów kultury, jednak jego waga dla lokalnej społeczności jest ogromna, gdyż jest ono źródłem poczucia tożsamości i kulturowej ciągłości.

Dziedzictwo niematerialne obejmuje takie przejawy zachowań kulturowych i ich wytworów jak: tradycje i przekazy ustne (w tym język jako narzędzie przekazu), spektakle i widowiska, zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne, wiedzę o wszechświecie i przyrodzie oraz związane z nią praktyki, umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem itp. Regionalna tożsamość kulturowa jest traktowana jako główny rodzaj tożsamości zbiorowej, która w oparciu o przesłanki historyczne i walory kulturowe wyznacza syndrom różnorodnych cech specyficznych dla ściśle określonej zbiorowości lokalnej, wraz z określeniem jej unikalności.

7. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY - ANALIZA SWOT

Dla potrzeb lepszej diagnozy stanu istniejącego w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego oraz w celu sformowania priorytetów działań władz samorządowych opracowano analizę SWOT słabych i mocnych stron Gminy Czeremcha, a także szans i zagrożeń.

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> • Położenie Gminy sprzyjające rozwojowi agroturystyki • Duża powierzchnia terenów leśnych i chronionej przyrody • Dobra drogowa i kolejowa dostępność komunikacyjna • Bliskość miasta powiatowego – Hajnówki • Interesujące obiekty sakralne (cerkwie) 	<ul style="list-style-type: none"> • Zaniedbania w zakresie stanu technicznego części obiektów wpisanych do gminnej ewidencji zabytków • Nienajlepszy stan części dróg kołowych • Ograniczone możliwości transportu zbiorowego • Niewielkie zrozumienie społeczne dla problematyki ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego

<ul style="list-style-type: none"> • Zachowane obiekty sakralne oraz nekropolie o wysokiej wartości kulturowej • Dobre pokrycie Gminy siecią szlaków turystycznych • Korzystna lokalizacja siedziby Gminy w centrum jej obszaru, co wiąże się z dobrą dostępnością • Czystość środowiska • Wykorzystywanie funduszy unijnych przez władze Gminy • Zainteresowanie historią i kulturą regionu wśród władz Gminy • Odbywające się regularnie imprezy kulturalne • Lokalne tradycje i zwyczaje, kultywowane wśród mieszkańców Gminy • Historyczna wielokulturowość terenów Gminy • Aktywna działalność organizacji pozarządowych • Często aktualizowana strona internetowa Gminy 	<ul style="list-style-type: none"> • Niewielkie środki w budżecie Gminy na wsparcie działań z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego • Niewielka popularyzacja wiedzy z zakresu ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego • Brak środków na prowadzenie dokładnych badań archeologicznych, architektonicznych i historycznych • Zbyt duża sezonowość turystyki • Bardzo słabo rozwinięta baza noclegowa i gastronomiczna • Brak infrastruktury turystycznej • Brak centrum informacji turystycznej • Utrudnienia inwestycyjne związane z położeniem na terenie obszarów chronionych
SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> • Zwiększenie środków budżetowych Gminy na działania związane z ochroną zabytków • Pozyskiwanie wsparcia finansowego z wielu źródeł (w tym unijnych) na prace konserwatorskie zabytków • Szersza promocja walorów kulturowych i przyrodniczych Gminy, przyciągająca turystów • Wzrastająca świadomość mieszkańców w zakresie poprawy estetyki miejscowości • Wzrost poszanowania dla obiektów posiadających walory historyczne • Współpraca międzyregionalna oraz międzynarodowa (np. w zakresie dobrych praktyk) • Korzystanie ze wsparcia struktur takich jak np. Krajowa Sieć Obszarów Wiejskich • Zachowanie tożsamości regionalnej mieszkańców od edukacji szkolnej poprzez festyny, lokalne święta, konkursy • Powstawanie i dalszy rozwój istniejących organizacji pozarządowych 	<ul style="list-style-type: none"> • Degradacja krajobrazu kulturowego poprzez wprowadzanie elementów nowej zabudowy nie nawiązujących do charakteru regionu • Zmiany w układach ruralistycznych związane z nową zabudową • Niewłaściwe działanie inwestycyjne lub ich brak, przyczyniające się do dalszej degradacji obiektów zabytkowych • Zła sytuacja finansowa wielu użytkowników obiektów zabytkowych • Niewłaściwe stosowanie nowych elementów budowlanych i technologii przy odnawianiu i remontach zabytków • Niezbyt skuteczna egzekucja prawna w zakresie samowoli budowlanych oraz dewastacji zabytków i środowiska • Zwiększony ruch turystyczny powodujący degradację środowiska naturalnego • Zanieczyszczenie środowiska związane ze zwiększoną liczbą pojazdów • Zanik tradycji i tożsamości regionalnych • Migracje ludności

<ul style="list-style-type: none"> • Tworzenie systemu informacji turystycznej oraz jednolitej identyfikacji wizualnej obiektów zabytkowych • Komplementarność Programu Gminnego z Programem Opieki nad Zabytkami dla Województwa Podlaskiego 	<ul style="list-style-type: none"> • Częste zmiany prawne w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego • Niestabilność finansów publicznych i przepisów z nimi związanych • Klęski żywiołowe i inne zdarzenia losowe • Akty wandalizmu • Przygraniczne położenie
---	---

8. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY CZEREMCHA

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Czeremcha formułuje szereg długofalowych celów działań samorządu w zakresie opieki nad zabytkami gminnymi. Wyznaczone kierunki i zadania powstały w oparciu o konsultacje z władzami Gminy i uwzględniają specyfikę dziejów Gminy, charakter jej dziedzictwa kulturowego oraz są zgodne z celami wyznaczonymi w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

W związku z dużą atrakcyjnością turystyczną terenów Gminy Czeremcha, w celu jak największej przydatności niniejszego dokumentu dla potrzeb rozwoju turystyki w wymienionych tu założeniach postawiono przede wszystkim na realność poszczególnych działań i uwzględniono wyznaczone wcześniej kierunki rozwoju Gminy. Dzięki temu istnieją możliwości realizacji poniższych priorytetów w najbliższym horyzoncie czasowym.

Obiekty zabytkowe z terenu gminy znajdują się w rękach osób fizycznych lub prawnych (parafie, skarb państwa) zatem gmina Czeremcha ma bardzo ograniczony wpływ na działania w zakresie dbałości o stan techniczny zabytków. Dodatkowo położenie w bezpośrednim sąsiedztwie granicy z Białorusią stanowią poważne ograniczenia w sytuacji budżetowej Gminy, co przekłada się na problemy z przeznaczaniem środków finansowych na inwestycje.

PRIORYTET I – DBAŁOŚĆ O ZACHOWANIE ISTNIEJĄCYCH WALORÓW ZABYTKOWYCH W POLITYCE PRZESTRZENNEJ GMINY

Cel szczegółowy I.1. *Dbalność o ład przestrzenny i krajobraz kulturowy w gminie.*

Działania:

- a) Ścisłe powiązanie działań przy obiektach zabytkowych z dokumentami planistycznymi gminy,
- b) Realizacja zasad ochrony historycznych układów ruralistycznych poszczególnych miejscowości,
- c) Odpowiednia konserwacja zabytkowej zieleni stanowiącej krajobraz kulturowy,
- d) Bieżąca opieka nad cmentarzami i miejscami pamięci, głównie poprzez prowadzenie prac porządkowo-pielęgnacyjnych,
- e) Respektowanie stanowisk archeologicznych oraz stref ochrony archeologicznej w polityce przestrzennej gminy,
- f) Rozszerzanie zasobu dziedzictwa kulturowego, m.in. poprzez regularną aktualizację Gminnej Ewidencji Zabytków, uaktualnianie kart GEZ, inwentaryzację obiektów małej architektury, cmentarzy, stanowisk itp.,
- g) Współpraca społeczności lokalnych w zakresie poprawy stanu technicznego obiektów wpisanych do GEZ.

Cel szczegółowy I.2. *Bezpośrednie wsparcie dla rewaloryzacji obiektów zabytkowych.*

Działania:

- a) Przeznaczanie środków finansowych z budżetu gminy na obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków,
- b) Przeprowadzanie działań rewitalizacyjnych obiektów zabytkowych i terenów zielonych będących w administracji gminy,
- c) Interwencja władz gminy przy rażących naruszeniach prawa budowlanego na obszarach objętych ochroną konserwatorską oraz przy obiektach zabytkowych we współpracy z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków,

- d) Stosowanie zachęt prawnych i finansowych oraz pomocy publicznej dla inwestorów, właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych.

Cel szczegółowy I.3. *Określanie warunków współpracy z właścicielami obiektów zabytkowych.*

Działania:

- a) Przekazywanie właścicielom i dysponentom obiektów zabytkowych informacji o możliwościach pozyskiwania dodatkowego wsparcia finansowego (zwłaszcza z funduszy europejskich),
- b) Kontynuacja i przestrzeganie regulacji przyznawania środków finansowych z budżetu gminy dla właścicieli i dysponentów obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków,
- c) Zaplanowanie środków w budżecie gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie i budowlane przy obiektach zabytkowych,
- d) Opracowanie zasad dofinansowania prac remontowo-konserwatorskich przy zabytkach (wydanie stosownej uchwały, regulaminu, wzoru wniosku itd.) oraz doradztwo przy wypełnianiu dokumentów.

PRIORYTET II – WYKORZYSTANIE DZIEDZICTWA KULTUROWEGO W ZRÓWNOWAŻONYM ROZWOJU GMINY

Cel szczegółowy II.1. *Rozwój produktów turystycznych opartych na walorach dziedzictwa kulturowego.*

Działania:

- a) Rozwijanie istniejących produktów turystycznych opartych na szlakach turystycznych, kulturowych lub ścieżkach edukacyjnych,
- b) Tworzenie nowych produktów wykorzystujących istniejące zasoby kulturowe, takich jak np. szlak łączący obiekty cerkiewne gminy,
- c) Wykorzystanie historycznych materiałów dotyczących terenów gminy,
- d) Postawienie na innowacyjność projektów w celu pozyskiwania dodatkowych środków unijnych,
- e) Polepszenie dostępności poszczególnych obiektów poprzez odpowiednie oznakowanie dróg czy szlaków turystycznych,
- f) Udostępnianie poszczególnych obiektów zabytkowych osobom niepełnosprawnym,
- g) Opracowanie strategii promocji i rozwoju turystyki w celu wyznaczenia kierunków działań gminy,
- h) Współpraca z gminami ościennymi oraz organizacjami międzynarodowymi przy realizacji celów związanych z promocją ruchu turystycznego,
- i) Współpraca z mediami tradycyjnymi i internetowymi w dziedzinie promocji lokalnych zabytków.

Cel szczegółowy II.2. *Odpowiednia ekspozycja i promocja najcenniejszych obiektów.*

Działania:

- a) Stworzenie jednolitego systemu identyfikacji wizualnej w postaci oznaczeń, tablic, drogowskazów itp.,
- b) Publikowanie folderów, ulotek oraz innych materiałów przybliżających zasoby historyczne mieszkańcom i turystom,
- c) Atrakcyjne przedstawianie obiektów za pomocą iluminacji (przy zabytkach wpisanych do rejestru po uzyskaniu pozwolenia WKZ), tworzenia punktów widokowych, prezentacji multimedialnych i muzycznych,
- d) Dbanie o aktualizację strony internetowej gminy wraz z umieszczeniem informacji o zasobie zabytkowym,
- e) Aktualizacja i rozwijanie funkcjonalności interaktywnej mapy gminy poprzez odpowiednią warstwę systemu informacji przestrzennej z danymi na temat obiektów lokalnego dziedzictwa kulturowego,
- f) Nagłaśnianie wśród lokalnej społeczności najważniejszych badań, odkryć i publikacji związanych z tradycją regionalną w celu wzrostu tożsamości regionalnej mieszkańców.

Cel szczegółowy II.3. *Edukacja społeczeństwa w zakresie zachowania dziedzictwa kulturowego oraz pielęgnowanie tradycji regionalnych.*

Działania:

- a) Wspieranie działalności organizacji pozarządowych związanych z historią i kulturą, placówek muzealnych, lokalnych galerii, bibliotek oraz innych instytucji kultury,
- b) Wspieranie projektów edukacyjnych związanych z lokalnym dziedzictwem kulturowym,
- c) Wprowadzanie elementów lokalnego dziedzictwa kulturowego do edukacji przedszkolnej i szkolnej poprzez różnego rodzaju konkursy, wystawy, wycieczki itp.,
- d) Organizacja imprez kulturalnych promujących kulturę regionalną (w tym mających na celu promocję gminy i krzewienie kultury),
- e) Tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze, edukacji i promocji regionu (w tym wsparcie szeroko pojętych kół zainteresowań, tworzenie miejsc do tego typu spotkań),
- f) Promocja tradycji regionalnych za pośrednictwem zbiorów bibliotecznych i internetu.

9. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Zadania opisane w Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami dla Gminy Czeremcha powinny być realizowane poprzez wspólne działania władz samorządowych, Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Powiatowego Urzędu Pracy, właścicieli oraz zarządców obiektów, parafie, organizacje pozarządowe i stowarzyszenia, w ramach posiadanych przez te jednostki kompetencji, praw i obowiązków wynikających z obowiązujących przepisów prawnych.

Ze strony Gminy Czeremcha zadania będą wykonywane bądź wspierane przez gminne jednostki organizacyjne (szkoły, przedszkola, gminne placówki kultury – np. biblioteka) oraz wydziały Urzędu Gminy w ramach zadań własnych, poprzez istniejące i planowane instrumenty:

- prawne (np. poprzez uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów o wartościach artystycznych i zabytkowych, prowadzenie gminnej ewidencji zabytków, wykonywanie decyzji administracyjnych, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków),
- finansowe (np. udzielanie dotacji na prace remontowe, konserwatorskie i prace budowlane przy zabytkach, środki budżetowe na zadania własne z przeznaczeniem na remonty i modernizacje zabytków będących własnością Gminy, korzystanie z programów uwzględniających dofinansowanie ze środków zagranicznych, nagrody, ulgi finansowe),
- społeczne (działania stymulujące np. w zakresie edukacji, promocji, informacji, działań sprzyjających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami oraz rozwojem turystyki),
- kontrolne (m.in. monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego – gminnej ewidencji zabytków),
- koordynacji (m.in. poprzez realizacje projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich, powiatowych i gminnych strategiach, planach rozwoju lokalnego itp., współpraca z gminami sąsiednimi, ośrodkami naukowymi i akademickimi, związkami wyznaniowymi).

10. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Na mocy art. 87 ust. 1 i ust. 5 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami Gminny Program Opieki nad Zabytkami jest sporządzany na okres 4 lat, co 2 lata wójt (burmistrz, prezydent) sporządza sprawozdanie z jego realizacji, które przedstawia Radzie Gminy. Wskazane jest aby sprawozdania z realizacji Programu były przekazywane do wiadomości Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Sprawozdanie powinno określać poziom realizacji gminnego programu oraz efektywność wykonania planowanych zadań, w tym np. poziom (w % bądź liczbach):

- wydatków budżetu Gminy na ochronę i opiekę nad zabytkami,
- wartość finansową wykonanych/dofinansowanych prac remontowo-konserwatorskich przy zabytkach,
- liczba obiektów poddanych tym pracom,
- poziom (w %) objęcia terenu Gminy miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego,
- liczba wniosków o wpis do rejestru zabytków obszarów, obiektów i zespołów zabytkowych,
- liczba utworzonych szlaków turystycznych,

- liczba wydanych wydawnictw, liczba szkoleń, imprez związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego itd.,
- liczba osób zatrudnionych w agroturystyce i dziedzinach związanych z ochroną zabytków.

11. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Niniejszy rozdział wskazuje możliwości w zakresie pozyskiwania dodatkowych środków ze źródeł pozabudżetowych. Należy jednak stwierdzić, iż ważne jest, aby gminy również z własnej inicjatywy podjęły próbę wygospodarowania w swoich budżetach środków w rozdziale 92120 - Ochrona zabytków i opieka nad zabytkami.

Jest to o tyle istotne, iż duża część źródeł zewnętrznych wymaga zapewnienia wkładu własnego we współfinansowanych przez nie projektach. Regularne zabezpieczanie środków z budżetu gminy pozwoli na podjęcie powolnych, ale systematycznych kroków w kierunku ratowania kolejnych obiektów dziedzictwa kulturowego.

Podstawową zasadę finansowania zadań z zakresu opieki nad zabytkami określa Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. Zgodnie z zapisami zawartymi w rozdziale 7 ww. Ustawy, obowiązek sprawowania opieki nad zabytkami, w tym finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku spoczywa na osobie fizycznej lub jednostce organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do zabytku. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej ww. tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest jej zadaniem własnym.

Źródła zewnętrznego finansowania można podzielić następująco:

Źródła krajowe:

- dotacje Ministra Kultury oraz programy operacyjne Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego
- promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego
- dotacje wojewódzkiego konserwatora zabytków
- dotacje wojewódzkie
- dotacje powiatowe
- dotacje gminne
- inne źródła

Źródła zagraniczne:

- źródła unijne w ramach funduszy strukturalnych (Wojewódzki Regionalny Program Operacyjny)
- Program Rozwoju Obszarów Wiejskich
- Program Infrastruktura i Środowisko
- źródła pozaunijne - Mechanizm Norweski i Fundusz EOG

Uwaga! Wskazane powyżej możliwości wsparcia finansowego mają charakter informacyjny. W celu znalezienia dokładnych szczegółów oraz odpowiedniej formy dofinansowania na określone zadania należy dotrzeć do dokumentów programowych oraz kryteriów przyznawania dotacji, ponieważ co roku mogą one ulegać zmianom.